

IULIANA GRAŻYŃSKA

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

Utwory pisane prozą i wierszem, do użytku Towarzystwa Wolnomularzy z Lorient¹

Streszczenie. Znajdujące się obecnie w Collegium Martineum UAM zbiory masońskie wciąż zaskakują swoją unikalnością. W toku ich opracowywania znaleziono niezwykle rękopis XVIII-wieczny przedstawiający spuściznę francuskich pieśni wolnomularskich z okresu panowania Ludwika XV, napisany przez anonimowego autora. W wyniku analizy rękopisu udało się zidentyfikować: okres, kiedy został zapisany, śpiewniki, z których pochodzi większość tekstów, autorów dwóch pieśni i przewidywane miejsce warsztatu jego składania oraz autora 27 cennych rycin, którymi jest ozdobiony rękopis, czyli założyciela słynnej sieci grawerów w Paryżu w XVII wieku. Rękopis zachwyca techniką składania i równocześnie otwiera pole dla historyków muzyki wolnomularskiej do dalszych poszukiwań w zbiorach muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Słowa kluczowe: zbiór masoński Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pieśni wolnomularskie XVIII wieku, Ludwik XV, Jacques-Cristophe Naudot, Michel Procope-Couteaux, Nicolas Regnesson.

Wśród 80 tys. książek, które liczy zbiór masoński Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, można znaleźć liczne muzykalia. Trafiły one do Poznania po zakończeniu II wojny światowej, kiedy to przejęto porzucony przez hitlerowców księgozbiór Biblioteki Reichsführera-SS Heinricha Himmlera². Pochodził on z bibliotek łóż masońskich ze Śląska i Pomo-

---

¹ Artykuł *Pièces En Prose, Et En Vers, A l'Utilisation de l'Aimable Société des Maçons Libres, A Lorient* ukazał się w wersji dwujęzycznej rumuńsko-francuskiej w czasopiśmie wolnomularskim „Cuvant masonic” 2017, Central Regional de Studii Francmasonice Paris – București, Marea Lojă Naționala a României, Lojă de Ritualistică Comparată și Cercetări Masonice, s. 22–28.

² A. Karpowicz, *Geneza i zawartość druków masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 2006, nr 10 (19), s. 27–49.

rza. Ponad połowa zbioru opublikowana jest w języku niemieckim, jedna trzecia natomiast – po francusku. Pozostałe teksty wydane są w innych językach europejskich.

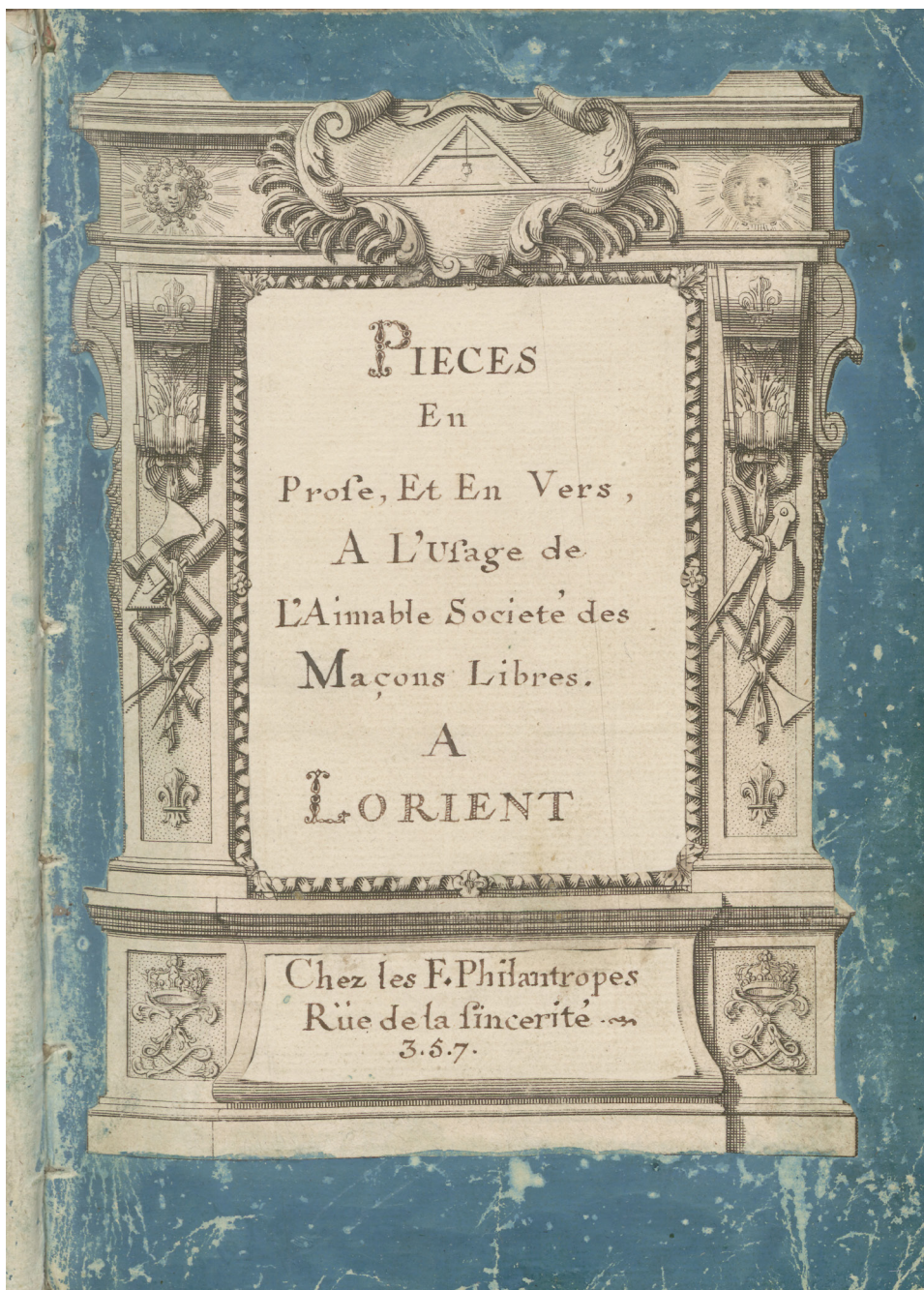
Podczas przeglądania zbioru i jego opracowywania wyłoniono wiele unikatowych pozycji, szczególnie wśród rękopisów. Do takich należy na pewno śpiewnik zatytułowany *Pièces en Prose, et en vers, a l'utilisation de l'Aimable Société des Maçons Libres, A Lorient*, [s.l.]: Chez les F[reres] Philantropes, Rue de la Sincérité 3.5.7. [ca 1765]³. Ponieważ jest to rękopis przypuszczalnie stworzony przez jednego z braci na własny (lub konkretnej loży) użytek, nie odnotowała go żadna z bibliografii. Rękopis nie jest datowany, brak jakichkolwiek danych, które pozwoliłyby na wskazanie kopisty. Brakuje również informacji o autorach poszczególnych utworów.

We Francji muzyka odgrywała ważną rolę podczas rytualnych spotkań członków loży. W roku 1737 kompozytor Jacques-Christophe Naudot opublikował *Chansonnier*, pierwszy śpiewnik wolnomularski. Kilka lat później podobny śpiewnik wydali bracia Lans i Tierce, którzy skomponowali własną muzykę do przetłumaczonych z angielskiego tekstów. Podobne zbiory zaczęły wydawać także inne loże. W celu wzmocnienia znaczenia śpiewu zaczęto tworzyć zespoły instrumentalne, które pod koniec panowania Ludwika XV istniały już praktycznie we wszystkich lożach i nierzadko składały się z kilku muzyków. Muzyka pisana przez współbraci mogła być słuchana tylko przez wtajemniczonych. Jak podkreśla Harold Strebel (Groupe de Recherche Alpina), „zastosowanie muzyki i piosenek w loży pomaga przede wszystkim w utrzymaniu wspólnoty duchowej w ramach rytualnej działalności, ale również, o ile jest to w zgodności z tekstem i gestami – służy do mocniejszego zaakcentowania postrzegania postępu rytuału”⁴.

Interesujący nas śpiewnik ma format 19 × 12 cm i liczy 199 stron. Można przypuszczać, że nie został ukończony, ponieważ 24 strony wypełnione są pustą pięciolinia. Na zawartość śpiewnika składają się: fragment Ewangelii według św. Jana, jeden akrostych, 8 przemówień i 62 piosenki i wiersze. Całość uzupełnia portret nieznanego wolnomularza i 27 plansz, które zawierają grawiury związane z symboliką biblijną i masońską: cherubiny, legendarne stworzenia, figury heraldyczne w kształcie lilii. Powstały one przypuszczalnie w warsztacie słynnego Nicolasa Regnessona. Precyzyjnie wycięte, przyklejone do niebieskiego kartonu, uzupełnione są

³ Na karcie tytułowej adres wydawniczy zawiera sfingowane wolnomularskie określenia.

⁴ *La musique de loge: une loge histoire d'émotions*, <http://www.ledifice.net/6003-9.html> [dostęp: 24.05.2019].

Il. 1. Strona tytułowa rękopisu *Pièces en Prose, et en vers...*
Źródło: Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Il. 2. Pierwsza plansza rękopisu *Pièces en Prose, et en vers...*
Źródło: Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

podpisami: „Mapa Świątyni z Jerozolimy”, „Źródło wiedzy”, „Miłość do nauki musi towarzyszyć miłości do cnoty”, „Szczerłość godzi nas wszystkich”, „Ten, kto szuka światła, znajdzie je”, „Przychodźcie do mnie, wy, którzy jesteście w ciemności, a spowoduję, że zobaczycie światło”, „Nic ich wzrokowi nie umknie”, „Sprawiedliwość jest podstawą wszystkiego, co istnieje”.

Jedynie dwa utwory w zbiorze podpisane są nazwiskami autorów. Pierwszy z nich to *Apologia wolnomularzy* napisana przez brata Procope'a-Couteaux⁵.

Autorem drugiego poematu, zaczynającego się od słów: „Dawniej używałeś rymów tak dobrze...”, jest brat Cuvillier. Jest to wersja przepisana ze śpiewnika łoży św. Genowefy z 1763 roku⁶.

Z pieśni, które znajdują się w śpiewniku, 27 zostało przepisanych z wspomnianego już zbioru Naudota. Kolejnych 9 utworów pochodzi ze śpiewnika wolnomularzy łoży św. Genowefy. Znajomość tych dwóch śpiewników pomaga przy ustaleniu czasu powstania rękopisu. Ponieważ pierwszy z nich ukazał się w 1736, a drugi w 1763 roku, powstanie rękopisu można datować na lata 1740–1780.

Ważnym utworem dla datowania rękopisu jest także *Pieśń wolnomularzy* pochodząca z kolejnego śpiewnika łoży św. Genowefy, który ukazał się w 1765 roku.

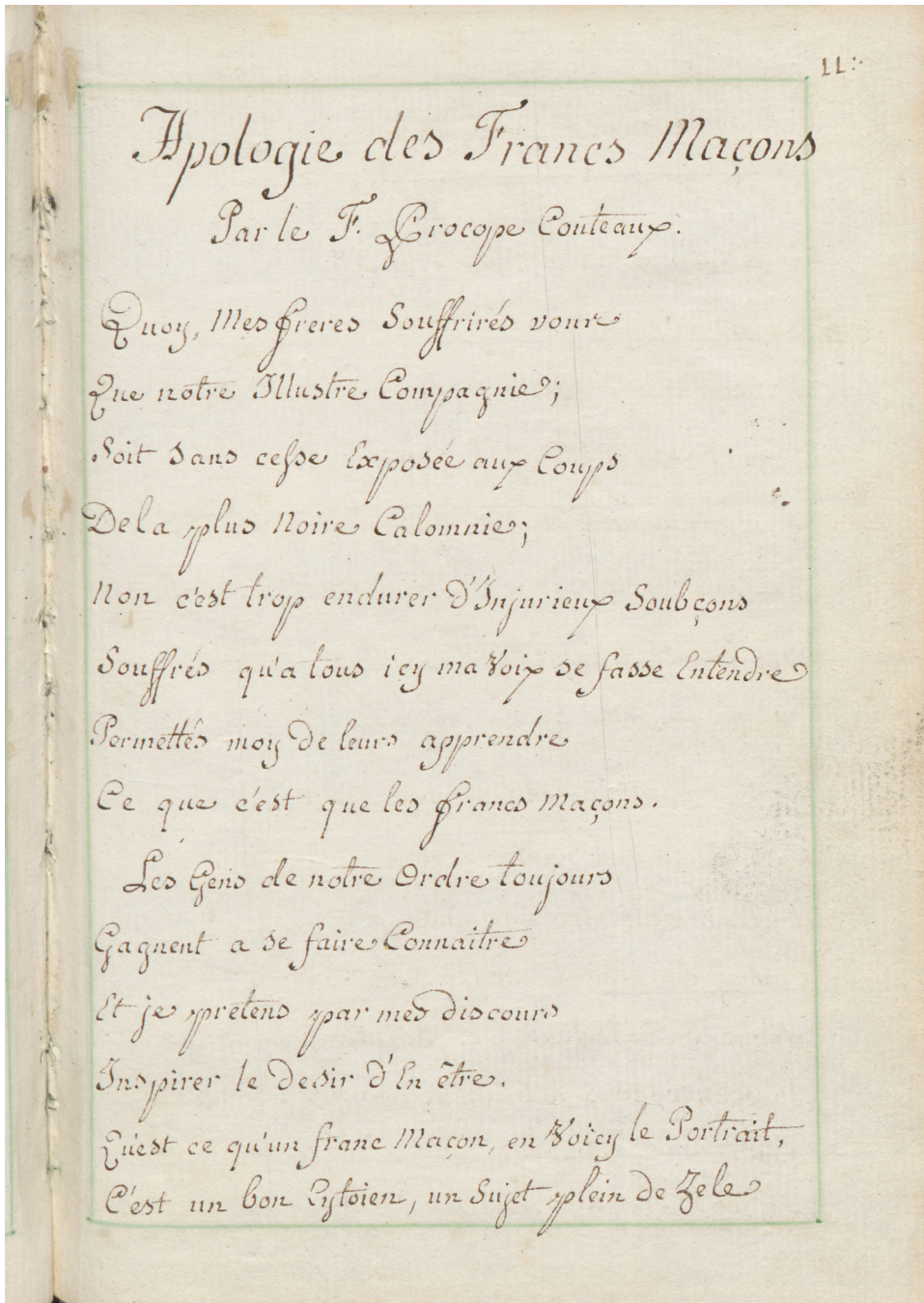
Znajomość biografii króla Ludwika XV pozwala nam wydatować dwie pieśni. *La Convalescence du Roy sur la Marche des maçons* związana jest z chorobą króla w roku 1744, a piosenka *Morphee, franc-macon* nawiązuje do dużej popularności króla w latach 60. i 70. XVIII wieku.

Także cechy zewnętrzne pozwalają datować rękopis. Są one charakterystyczne dla drugiej połowy XVIII wieku.

Rękopis jest bardzo elegancko i dekoracyjnie oprawiony w skórę w kolorze ciemnoczerwonym z kwiatowym wzorem, gwiazdami i motywami masońskimi: ekierkami i kompasami. Ozdoba koronkowa pojawiła się po roku 1740 i była popularna do rewolucji. Przytrzymująca ją złocona rama jest też charakterystyczna dla tego okresu. Na zdobionym

⁵ Michel Procope-Couteaux (1684–1753) – lekarz i wolnomularz. Brat Francisca Procoppio Coltelli (François Procope Couteaux), właściciel słynnej i najstarszej kawiarni paryskiej, która była miejscem spotkań wolnomularzy francuskich i zagranicznych (Jeana-Jacques'a Rousseau, Denisa Diderota, Paula Verlaine'a, Benjamina Franklina), https://fr.wikipedia.org/wiki/Caf%C3%A9_Procope [Péreau, Gabriel-Louis], *L'Ordre des francs-maçons trahi, et le secret des Mopses révélé*, À Amsterdam 1745, s. [3–5].

⁶ Więcej wersji można znaleźć na: http://mvmm.org/c/docs/jer1752_083.html [dostęp: 24.05.2019].

II. 3. Apologia wolnomularzy

Źródło: Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

12:

O Son Prince a l'Etat fidel
 Et de plus un Amy parfait.

Chez nous regne une Liberté
 toujours Soumise a la Decence,
 Nous y goutons la Volupté
 Mais sans que le Ciel s'en Offence:
 Enoy qu'aux yeux du Public, nos plaidirs soient Secretés
 Aux plus austeres loix, L'Ordre sçait nous abstraire
 Les francs Maçons n'ont point a craindre
 Ny les remords ny les Regrets.

Le Dût outendent nos Desirs
 C'est de faire resivre Estres
 Et de remettre les humains
 Comme ils estoient du tems de Azée.
 Nous suivons tous Des Sentiers peu battus
 Nous cherchons a bâtir et tous nos Edifices
 Sont, ou des Prisons pour les Vices,
 Ou des Temples pour les Vertus.

II. 4. Apologia wolnomularzy

Źródło: Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Il. 5. Restauracja Procopé powstała w 1868 roku
Fot. Iuliana Grażyńska.

grzbiecie możemy odnaleźć charakterystyczne symbole: cyrkiel, węgielnicę, kielnię, pion, poziomice, siekiere, otoczone liliami, gwiazdami i dwoma gryfonami.

Tytuł dzieła jest wygrawerowany złotymi literami na granatowej skórze. Krawędzie kartek są złożone. Do rękopisu dodano jedną zakładkę. Wewnętrzna strona okładki wykonana jest z charakterystycznego dla tej epoki wzorzystego papieru, tzw. dominoté (biały papier ze złotymi gwiazdami, typowo paryski). Ten typ artystycznej oprawy związany jest z okresem regencji, kiedy introligatorstwo osiągnęło bardzo wysoki poziom.

Na ostatniej stronie rękopisu wykaligrafowano AMBPLOV. Niewykluczone, że rozszyfrowanie tego skrótu pomoże ustalić autorstwo śpiewnika, a także miejsce jego powstania.

Przejrzenie rękopisu nasuwa wiele pytań: Czy możliwe jest odnalezienie pracowni introligatorskiej po porównaniu szeregu opraw? Czy miejsce, dla którego skompilowano śpiewnik, to Lorient w Bretanii czy Łoża Wielkiego Wschodu w Paryżu? Czy kopista jest również odpowiedzialny za dobór grawiur? Chcący poznać bliżej urodę rękopisu mogą skorzystać ze skanu opublikowanego na stronie Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej⁷.

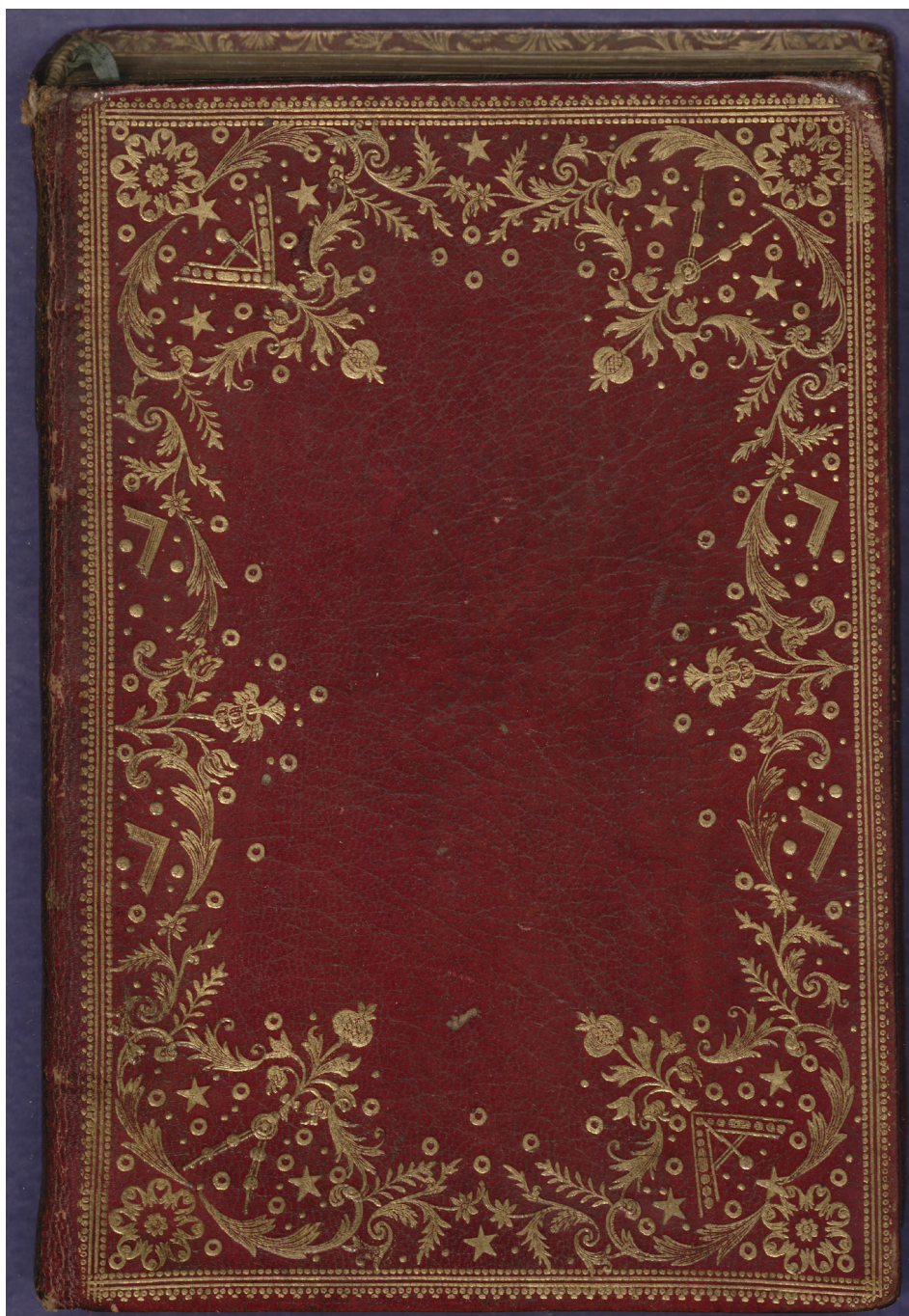
⁷ <http://www.wbc.poznan.pl/publication/481714> [dostęp 5.11.2019]

Il. 6. Plansza [27]

Źródło: Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

II. 7. Oprawa rękopisu

Źródło: Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Bibliografia

- Bulletin du Centre de recherche du chateau de Versailles: Societes de cour en Europe, XVIe–XIXe siecle*, <https://journals.openedition.org/crcv/13277> [dostęp 2.11.2019].
- Dictionnaire encyclopédique du livre sous la direction de Pascal Fauché*, Paris: Editions du Cercle de la Librairie 2002–2005; t. 1, s. 746–747; t. 3, s. 516–518.
- Grażyńska I., *Katalog druków w języku francuskim w zbiorach masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, <https://core.ac.uk/display/32283195> [dostęp: 2.11.2019].
- La musique de loge: une longue histoire d'émotions*, <http://www.ledifice.net/6003-9.html> [dostęp: 24.05.2019].
- Karpowicz A., *Geneza i zawartość druków masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 2006, nr 10 (19), s. 27–49.
- Michel Procope-Couteaux, https://data.bnf.fr/fr/12105827/michel_procope_couteaux/; https://fr.wikipedia.org/wiki/Caf%C3%A9_Procope [dostęp 2.11.2019].
- [Péreau, Gabriel-Louis], *L'Ordre des francs-maçons trahi, et le secret des Mopses revelé*, À Amsterdam: [Catuffe; Haag: Néaulme] 1745, s. [3–5].
- Musée virtuel de la musique maçonnique: *Chansons notées de la très vénérable Confrérie des Francs Maçons, précédées de quelques pièces de poésie [...]*, le tout recueilli et mis en ordre par Fr. Naudot, [s.l.] 1737, http://mvmm.org/c/docs/jer1752_083.html [dostęp: 24.05.2019].
- Wichrowska E., *Polska poezja wolnomularska w XVIII i na początku XIX wieku*, Warszawa: Klio 1992, s. 24–25.

IULIANA GRAŻYŃSKA

A collection of songs written in prose and poetry for the use of the Freemason Society from Lorient

Abstract. The collection of Masonic literature currently held at Collegium Martineum at AMU never fails to surprise with its uniqueness. During the cataloguing process and physical processing of the books from the collection, the author came across an extraordinary eighteenth century manuscript. The manuscript included the literary output of Freemasonic songs from the period of the reign of Louis XV, hand-written by an anonymous author. As a result of the analysis of the manuscript, the period of its origination was successfully established as well as the original song books from which the bulk of the included texts had been taken, the place of its origination and the author of 27 valuable engravings included in the manuscript (the artist was the founder of a famous network of engravers in Paris in the seventeenth century). Further scrutiny of the manuscript has also revealed the admirable way the book was

composed. The song book provides an intriguing opportunity for historians of Freemasonic music to explore further the musical collection of Poznań University Library.

Keywords: Masonic collection at Adam Mickiewicz University; Freemasonic songs of the 18th c.; Louis XV; Jacques-Cristophe Naudot; Michel Procope-Couteaux; Nicolas Regnesson.

Tekst wpłynął do Redakcji 11 maja 2019 roku.